

SPIRA VERONIKA

Előrejelzés

Nagy Lajos: Tízezer kilométer Oroszország földjén

Interart-Szépirodalmi, 1989.

„Hová lehet süllyedni egy népnek, ha erőszakkal kieszelt társadalmi rendszer bilincsébe kerül.”

„Vegyesen találkoztam jóval és rosszal, úgyhogy sohasem juthattam nyugvópontra. Két szélsőség, az elismerés és a tökéletes elutasítás közt úgy lengtem, mint az inga.”

Nagy Lajos

Nagy Lajos nem indult készületlenül Szovjet-Oroszországba, ismerte *H.G.Wells*, *Arthur Holitscher* és mások úti jegyzeteit, az 1933-ban hosszabban Pesten tartózkodó *Köszler Artúr* szóbeli beszámolóját, nem is szólva a nap mint nap a kávéházakban olvasott nagy európai lapok beszámolóiról. Nagy Lajos sem szellemi, sem lelki beállítottságát tekintve nem *naïv Candide*-ként indult az Ígélet földjére, mint sok baloldali értelmiségi, *Gide*, *Istrati*, *Sinkó Ervin* vagy *Orwell* Spanyolországba, akiknek később a helyszínen kellett leszámolniuk illúzióikkal. Persze azért benne is élt a várakozás, hogy utazása során a gyűlölt polgári rend egy biztató alternatívájával találkozhat.

E várakozásnak azonban már az első tapasztalatok ellene szóltak. Alighogy átért a határon, felbosszantották a hivatal körülményeskedései, de ennél is jobban megütötte az a nem várt benyomás, hogy az emberek itt mennyire komorak, szúrós tekintetűek, gyanakvóak. Hamarosan érzékeli, különösen Moszkvában, azt a nyomasztó, fojtó atmoszférát is, amely ezeket a tekinteteket formálta. Persze érik más tapasztalatok is. Rokonszenvvel figyeli a néptömegek Nyugaton ismeretlen fesztelenségét, felszabadultságát, amellyel a belvárosokban, a polgári-úri élet helyszínein, színházakban, múzeumokban, parkokban mozognak. Azt természetesen nem tudhatja, hogy ez a felszabadultság csak részben az egykori spontán forradalom öröksége, sokkal inkább már a totális diktatúra vadonatúj terméke. Egy olyan sajátos tudatállapot, amelyet *Szolzenyicin* úgy jellemez, mint a még le nem tartóztatottk amnéziás vidámságát, amellyel hatásosan rekesztik a tudatukon kívülre, amitől legjobban rettegnék: a kiszámíthatatlan logikájú terrort. A szovjet valóság e bonyolult szociálpszichológiai jelenségeibe Nagy Lajosnak nem lehetett bepillantása, gyakorlott szemű valóságelemzőként azonban ráérez a megfélemlítettség és fesztelenség e kettősségében a magáról jelt adó lényegi anomáliára.

Nagy Lajos 1934 júniusában érkezett a Szovjetunióba *Illyés Gyulával* mint a szovjet állam vendége, hogy részt vegyen azon az *írókongresszuson*, amelyre *József Attila* és *Kassák Lajos* hiába várt meghívást. A kongresszus megnyitása azonban egyre késett, ezért egy 35 napos körutazást ajánlottak fel számukra az ország legkorszerűbb létesítményeinek megtekintésére. Nagy Lajos ugyan szívesebben nyaralt volna a Fekete-tenger partján, hiszen harminc éve arra sem volt pénze, hogy eljusson a Balatonhoz, mégis érdeklődéssel szemlélte a felkínált látnivalókat: a gyár- és kolhozcsodákat, vízierőműveket, munkáslakótelepeket.

Elfogulatlanságát dicséri, hogy bennük nem csupán a Patyomkin-falut látta, hanem érzett némi nosztalgiát az itt-ott felcsillanó utópia, a munkás-paraszt paradicsom iránt is. Az irányított figyelem azonban egy pillanatra sem lehet zavartalan. Nagy Lajos szeme minduntalan a parlagon hagyott földekre, gazos gabonatóblákra, a ritkás krumplira és kukoricára, a földjükéről elűzött, rongyos, kolduló parasztoakra és az otthontalanul kóborló, éhes gyerekekre esik. Ezért is teszi fel a kérdést az egyik kirakat-kolhoz igazgatójának. *„Mi történt a földtulajdonos parasztokkal?”* A válasz bár kétségtelenül igaz, mégis eufemisztikus: *„megszabadítottuk tőlük a földet.”* Amit a szavak valóban jelentenek, arról Nagy Lajosnak is vannak információi, hallott a kuláktalanításról, az 1932-33-as ukrajnai éhínségről, a Szibériába száműzött parasztokról, de a folyamatnak, amely *„a falu szocialista átszervezése”* hangzatos nevet kapta, a tudatos genocídiumig fokozott brutalitásáról még sejtése sem lehetett.

Nagy Lajos azonban nem csak a népéletre kíváncsi, érzékeny minden olyan tényre is, amely az írók, a kultúra helyzetére vonatkozik. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a számok magukkal ragadják. A klasszikusok, de a modernek is soha nem hallott magas példányszámban jelennek meg ekkor a Szovjetunióban. Még *Illés Béla Ég a Tiszája* is hétszázötvenezer példányban látott napvilágot. Lelkesedése azonban elszörnyedésre vált, amikor arra próbálják rávenni, hogy a *Kiskunhalom* szövegébe írjon bele itt-ott egy mondatot arról, hogy a magyar *„földműves szegénység reménycsillaga a kommunizmus”*. Meg is jegyzi, hogy a szovjet írók *„épp oly elszántan ontják a proletár maszlagot, mint mások a kapitalista országokban a maguk lelki tartalmát”*. A szovjet sajtó bizantinizmusa, kongó frázisai sem kerülnek el a figyelmét. Úgy látja, hogy *„a szovjet lap viszonya a munkássághoz hasonló ahhoz, amilyen függőségi és aláhízeltégi viszony van egy polgári lap a burzsoáziához.”* Azt természetesen már nem tudhatja, hogy az újságírók nem a proletariátusnak, hanem az új hatalmi elitnek tartoznak *„aláhízelegni”* e frázisokkal.

A szovjet művészettel való ismerkedésének egyik állomása találkozása a szovjet filmmel. Nagy Lajost mindig is érdekelte ez a művészeti ág. Úgyis, mint a modern próza megújításának egyik lehetséges forrása. Ezt jelzi többek között műveinek filmszerű, a linearitást egyidejűséggel felbontó dinamikus, gyors vágásokkal dolgozó kompozíciója. A húszas évek nagy filmjei után (*Eisenstein Patyomkinját, Pudovkin Dzsingisz kánját* említi) megnéz néhány újabbat is. A lehangoló tapasztalatból arra a helytálló következtetésre jut, hogy *„az aktuálpolitika megöli a filmművészetet.”* Felmerül benne a kérdés: *„lehet-e egyáltalán művészi alkotás az, ami közvetlenül kapcsolódik bele a ma gazdasági és politikai problémáiba? Lehet-e művészi alkotás témája ez: párhuzamot vonunk a mezőgazdasági magánvállalkozás és a szövetkezeti termelés közt, s bebizonyítjuk, hogy a szövetkezeti termelés kiadósabb.”* Az író e jogos kétsége tudatosítja a mai olvasóban, hogy Nagy Lajos Magyarországa még egy földrésznyire esett Oroszországtól.

Nagy Lajost érdekelte a modern festészet is. Prózája sokat köszönhetett nemcsak az expresszionizmus és a Neue Sachlichkeit irodalmának, de vizuális művészetének is. Az újabb szovjet festészet azonban elkedvetlenítette. Látnia kellett, hogy *„az aktuálpolitika lélegzetfojtó nyomása”* itt is elvégezte munkáját. A képek és *„a forradalmi esztétika”* primitívsége felébreszti benne a szatirikust. E művészettelfogás szerint ugyanis Miklós cárt lefesteni polgári művészet, Lenint vagy Vorosilovot *„lepingálni”* már forradalmi művészet. E teória képtelenségét egy szellemes képelemzés demonstrálja. A festmény egy agitátort ábrázol: *„Egy asztal körül ül néhány szegény ember, szemüket düllesztve figyelnek; az asztal mellett sápadt férfi áll, jobb kezével lendületesen maga elé mutat (...). Vajon mit mond? Ettől függ úgy látszik minden. Mert ha azt ajánlja a hallgatónak, hogy térjenek át a baptista hitre,*

a kép vallásos kép. Ha arra buzdítja őket, hogy lépjenek be valamelyik acélbrigádba, akkor ellenforradalmi-fasiszta kép. No de az álló alak a proletárforradalomról beszél, kitűnik ez abból, hogy az asztalon pihenő bal kezében újságot tart, s az újságon nagy betűkkel ez áll: Pravda. Márpedig a Pravda a kommunista párt lapja. Tehát a kép forradalmi.” Ez a gyermeteg logika, amelyet itt Nagy Lajos (jogos) gúnykacaja kísér, nem sokkal később mindenkinek (neki is) torkára forrasztja a nevetést. Ez a primitív esztétika ugyanis (amely a szatírárt számúzi elsőként) hamarosan egy expanzív diktatúra hatalmi gondolkodásának professzionális termékeként lép a 20. századi történelem színpadára, hogy előbb a Föld több mint egyhatodán, majd közel felén gleichschaltolja a kultúrát.

A 30-as évekbeli fiktív magyar utazó végül is egyetérthet azzal a külföldivel, aki Nagy Lajosnak öt pontban foglalta össze, mi akadályoz meg egy európaiban abban, hogy Oroszországot megszokja: „1. Az éghajlat. 2. A koszt. (A megszokott ételek hiánya.) 3. A kultúra hiánya, különösen a férfiakban, akik durvák, kíméletlenek. 4. A fejszemódszer, ami alatt azt kell érteni, hogy mindenkit, aki valami hibát követ el, hajlamosak azonnal letaglózni. 5. A szolgálalkúság, amit, dacára a proletáruralomnak, nem tudtak még levetni s e szolgálalkúság következménye az a túlzott személyi kultusz, mellyel vezetőiket körülveszik, pl. ma az egész izléstelen Sztálin-imádat.” Ezek az ismérvek, amelyek mintegy a sztálinizmus „képtelen természetrajzának” is felfoghatók, persze kissé frivolak és jóhiszeműek egyszerre. Mégsem csodálkozhatunk azon, hogy míg *Illyés Oroszországát* a jobboldal felháborodása és a cenzúra beavatkozása kísérte, Nagy Lajost a kommunisták akarták rávenni, hagyjon föl úti beszámolója publikálásával. *Lázár Vilmos* visszaemlékezései szerint egy egész kis küldöttség (amelynek *József Attila* is tagja volt) üldözte napokig, míg sikerült a József körüli *Baross kávéházban* nyomára bukkanni, ahová talán éppen baloldali barátai elől rejtőzött, s meggyőzni arról, hogy égesse el az elkészült folytatásokat. Akár így történt, akár másképpen, tény, hogy a *Tízezer kilométer* töredékben maradt, a 22. folytatás közlése után több nem jelent meg, holott az eredeti, Moszkvában írt feljegyzések mindmáig fennmaradtak. Azt ugyan nem állíthatjuk, hogy épségben, mert igaz, hogy zárolt anyagként gondosan őrizték a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a Széchényi Könyvtárban, az illetékes belügyi szervek azonban természetesen hozzáférhettek, és feltehetően ennek köszönhető, hogy a füzetekből számos lap ki van tépve. A publikált részek azonban magukban is elegendőek ahhoz, hogy kitessek belőlük, hogy írójuk e körutazás során nem lelt a gyűlölt Horthy-Magyarország vonzó alternatívájára Szovjet-Oroszországban. Nem is szólva arról a szembetűnő tényről, hogy míg utazása előtt számos kapcsolat fűzte a kommunistákhoz, visszatérése után inkább a népi írókhoz közeledett, a *Budapest nagykávéházban* pedig nemcsak a polgárookra, de a kommunistákra is nagy kedvvel lődözte a szatíra nyilait.

Nagy Lajos azonban hiába volt éleslátó, sőt lényeglátó, pár hét alatt nem foghatta fel, hogy amit lát, az a 20. század egyik legkegyetlenebb valósága, amelyből hamarosan a legfojtogatóbb világhatalom fog kinőni, és amely majd utoléri őt a szülőföldjén is. Míg az olasz arcokról azonnal észrevette pusztán fotók alapján, mennyire mások Mussolini diktatúrája előtt és alatt, nem tudhatta, hogy ez fokozottan igaz Oroszországra. Értetlenül nézte végig Bulgakov darabját, a *Turbin család napjait*, és nem sejtette, miért sírnak a nézők (a darabot Leningrádban látta), amikor ennek „*az ellenforradalmi szellemű*” családnak a „*szinte túlzottan idealizált*” tagjai, „*a kitűnő, bátor nemes jellemű férfiak*” elbuknak, holott Petljura paraszthadseregének a betörése a városba undort és irtózást kelt bennük. Mint ahogy nem foghatta fel azt sem, mit jelentenek a darab zárószavai, amelyek a távolból felhangzó *Internacionálét* követően szólalnak meg:

„- *Uraim, a mai este: egy új történelmi színmű nagy prologusa.*

- *Kinek prológos, kinek epilógos.*”

Útinaplója tanúsága szerint ugyanis csak a cárizmus barbárságáról volt képe, a Bulgakov által felidézett európai Oroszországról, s annak kíméletlen elpusztításáról nem volt élménye. És azt sem tudhatta, hogy a *Turbin család* Sztálin egyik legkedvesebb darabja volt, amelyet több tucatszor megnézett a *Művész Színházban*. De ha véletlenül tudomására jut is, sem tudott volna a maga pretotalitáriánus közép-európai tudatával mit kezdeni a baloldali diktatúra e perverz, sőt „pornográf” tényével.

Nagy Lajos legmértánylandóbb szellemi és morális teljesítménye oroszországi útját tekintve, hogy nem került egy pillanatra sem a sztálinista propaganda hatása alá, holott benne is volt annyi gyűlölet a Tisza István-i, majd a Horthy-Magyarország iránt, mint azokban, akik ezt a csapdát képtelenek voltak elkerülni (*Lukács György, Lengyel József, Sinkó Ervin* és mások). Ezt annál is inkább becsülhetjük benne, hiszen tudjuk, hogy századunk nyugati, nonkonformista értelmiségének is egyik közveszélyes betegsége volt a nem is mindig naiv behódolás a bolsevik propagandának. Gondoljunk *Romain Rolandra, Sartre-ra, Simone de Beauvoirra* vagy azokra a nyugati maoistákra és Ho Si Minh-rajongókra, akik a 60-as, 70-es években a távol-keleti kommunista diktatúrákat propagálták a polgári demokrácia alternatívájaként.

Ez az immunitás részben írói-emberi attitűdjének *paradoxonaiból* ered, részben a századvégen, a századelőn formálódott szellemiségben gyökerezik. E paradoxonok szinte felsorolhatatlanul sokeleműek: ő az az urbánus író, aki falun született egy városba szakadt parasztlány törvénytelen gyermekeként, aki élete legnagyobb részét a *Nagykörút-Rákóczi út-Kiskörút-Rákóczi út négyszögében* töltötte, legismertebb műve mégis a vidéki Magyarország reménytelen bezártságának természetrajza (*Kiskunhalom*). Osztálygyűlölet, harag és elfogultság hevíti, de *legtöbbre a tényeket becsüli*, s szemében igazi író csak az, aki *egyetemességre* törekszik. Ez a benne is munkáló igény személyiségének legmélyebb, a monarchiabeli második felvilágosodás jegyében formálódott rétegéről tanúskodik. Számára ugyanis *az egyetemes emberi, az igazság objektivitása és a független etikájú individuum* megkérdőjelezhetetlen érvényű alapértékek. Ezért képes szinte meghasonlásmentesen őrizni önazonosságát évtizedeken keresztül, és ez gátolja meg abban, hogy a sztálinista manipuláció prédája legyen.

Megjelent: In: Új Írás 1990. augusztus 123-125. o.